

e.અસ્મિતા

ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીનું મુખપત્ર

સંપાદક : પંચમ શુક્લ

અંક : 19

28 ઑક્ટોબર 2020

નોંધ : આ લેખ અનિવાર્યતયા દીર્ઘ છે. એને ટુકડે ટુકડે પણ વાંચી શકાશે ...
નોબેલ-વિભૂષિત લૂઇસ ગ્લિકની કાવ્યસૃષ્ટિ વિશે

• સુમન શાહ

== = મારી વ્યથાને છેડે એક દ્વાર જરૂર ઊઘડે છે, સાંભળો, એ છે, જેને તમે મૃત્યુ કહો છો; તેની ઉપર હોય છે, ઘાંઘાટ અને પાઈનની ડાળીઓની બેફામ અવરજવર. ને પછી? કશું નહીં. = = =

લૂઇસ ગ્લિકનો જન્મ : ૧૯૪૩. નાનપણથી ગ્લિકને કવિતા વાંચવી ને લખવી ગમતી. માબાપ પણ સમજદાર હતાં તે સૂતી વખતે એને પુરાણકથાઓ સંભળાવતાં. ગ્રીક દેવતાઓ અને મહાનાયકોની ગાથાઓથી

ગ્લિકને ત્યારે ખૂબ અચરજ થતું. પાછળથી આ ઉછેર ગ્લિકના સર્જનમાં પ્રતિબિંબિત થયો છે. શેક્સપીયરની સૃષ્ટિમાંથી એને ઘણું ગમતું, પણ, ગ્લિક કહે છે -ત્યારે મને કેટલાયે શબ્દો સમજાતા નહીં,

થતું કે નાટકોમાં કઈ જરૂરિયાતે ઠઠાક્યા છે. નાટકનો જ ભાગ છે એમ માનવા પણ મન મારું તૈયાર થતું નહીં. પણ હું વાંચ્યે રાખતી, મન્ત્રમુગ્ધ થઈ જતી. કેટલુંક તો મને મોઢે થઈ જાય તો પણ વાંચ્યા જ કરતી. ગ્લિકે પાંચ વર્ષની ઉંમરે કેટલાંક પદ્ય રચેલાં ને થટીનથી શરૂ થતી ટીન એજથી સંકલ્પ કરી લીધેલો કે - હું કવિ થઈશ. અને આપણે જોઈએ છીએ કે, એ કવિ થઈ છે.

૨૦૦૪-માં ચેલમાં જોડાયા પછી ગ્લિકે કાવ્યસર્જનયાત્રાને નિરંતર વિકસાવી છે. અનેક કાવ્યગ્રન્થો છે. તદુપરાન્ત : ૨૦૦૬-માં “અવેમો”. ૨૦૦૯-માં “વિલેજ લાઇફ”. ૨૦૧૪-માં “ફ્રેઇથફુલ ઍન્ડ વર્ચ્યુઅસ નાઇટ”. અને ૨૦૧૭-માં “અમેરિકન ઓરિજિનાલિટી”. નોબેલથી વિભૂષિત સ્ત્રી-સાહિત્યકારોમાં તેઓ ૧૬-મા ક્રમે છે.

કહે છે : લેખક થવા શું કરવું જોઈએ એનું મને કશું સાનભાન નહોતું. પણ અર્લિ ટીન એજમાં મેં કાવ્યો લખેલાં. પહેલું પુસ્તક થાય એટલી સામગ્રી મોકલેલી, ત્યારે હું ૧૩ કે

૧૪ની હોઈશ, જો કે બધું પાછું ફરેલું. પછી સામયિકોમાં અને એમ, સતત મથતી રહેલી. કિશોરાવસ્થામાં ખાસ કશું કરી શકેલી નહીં. બીજાંઓને હું વિચિત્ર લાગતી ને તેઓ મને બરબાદ દેખાતાં, મને બહુ ચીડ થતી. સંકોચની મારી હું પાછી પડી ગયેલી. મને ખાવાપીવાનું ભાવે નહીં, અરુચિ થઈ ગયેલી - જઠરાગ્નિ માન્દ વ્યાધિ થયેલો. એ વર્ષો હતાં ઊગતી જુવાનીનાં. એક લેખમાં એ માંદગીના કારણમાં ગ્લિકે મા-થી સ્વાયત્ત થવા માટેની પોતાની મથામણને પણ ગણાવી છે. પોતાની બહેનના મરણ સાથે પણ એ માંદગીને જોડી છે. સીનિયર ચરના ફૉલમાં ગ્લિકની સાયકોઅનાલિટિક ટ્રીટમેન્ટ

શરૂ થાય છે, થોડા સમય પછી રીહૅબિલિટેશન શરૂ થાય છે. તેમ છતાં, ૧૯૯૧માં ગ્રેજ્યુએટ થવાયું છે. આ સંદર્ભમાં ગ્લિક લખે છે : મને થતું કે ક્યારેક પતી જઈશ, પણ ખાસ અને વિવિધ રૂપે મને એમ થતું કે મારે નથી જ મરવું ! સાત વર્ષ

લગી થૅરપી ચાલે છે. પણ ગ્લિક સરસ કહે છે કે એથી છેલ્લે તો મને સારી રીતે વિચારાય કેમ, એ શીખવા મળ્યું ...

કહે છે, આમ બધું વિચિત્ર હતું તેમ છતાં મારે અંગોના મારા પ્લાન્સ બાબતે મારું મગજ ઠેકાણે હતું. મને થાય - મારે કલાકાર થવાનું છે - હું પ્રોફેસર થવા માટે છું. મગજમાં ‘સ્વાની રીવર’ અને ‘લિટલ બ્લૅક બૉય’ વચ્ચે કાવ્યસ્પર્ધા ચાલતી પણ મને ગડ બેસી જતી કે મારે કેવુંક લખવાનું છે. વળી, ક્યારેક હું ફંટાઈ જતી - મને ઍક્ટ્રેસ થવાના વિચાર આવે! પાછળથી સમજાયેલું કે ખરેખર તો મને તાળીઓના ગડગડાટ જોઈતા’તા ! મારામાં નાટક ને રંગભૂમિ માટેની કશી છત હતી જ નહીં. પણ યાદદાસ્ત સારી હતી. લાઈનો બરાબર યાદ રહે, પણ પરફોર્મન્સમાં હું વૂડન હતી. કશા રોલ માટે જાતને ઢાળવાની મથામણ વ્યર્થ નીવડતી. એ દિવસોમાં હું મા જોડે ઝકાઝકી બહુ કરતી. મા કહ્યું મને : ડાર્લિંગ, ઍક્ટ્રેસ થવું છે તારે? શરમા જરા, ખરેખર તો તું કેટલી સારી લેખક છું, પેઈન્ટર છું ! : એટલે

પછી હું મારા મૂળ સ્વપ્નમાં ચાલી જતી. વલ્પટમાં 'ફર્સ્ટબોર્ન' સંગ્રહ પ્રકાશિત થયો, વિવેચકોએ પ્રશંસા કરી. એ પછી ગિલક રાઈટર્સિંસ બ્લૉકનો શિકાર બનેલી પણ વર્ષોનાં ગોદાઈ કૉલેજમાં વિદ્યાર્થીઓને ભણાવવા મળ્યું એટલે વળી પાછી કલમ ચાલવા લાગેલી.

ગિલક મુખ્યત્વે કવિ છે. છતાં એમણે એક વાર એમ કહેલું કે પોતાને ફિક્શન - કથાસાહિત્ય - વાંચવાનું ગમે છે કેમ કે એથી જરા જુદી દિશામાં જવાય છે, સુખાનુભવ થાય છે. કહે - જ્યારે પણ સુખી થવું હોય, હું એકાદ નવલકથા વાંચવા માંડું છું. કદાચ એવા મનોવલણને કારણે જ ગિલકની કાવ્યસૃષ્ટિ આત્મકથનાત્મક રહી છે. એવે રૂપે તેઓ સવિશેષે પંકાયાં છે. એમનામાં ભાવાત્મક રાગાવેગ છે. અંગત જીવન અને આધુનિક જીવનશૈલી વચ્ચેના દ્વન્દ્વનું ચિન્તન છે. ટ્રૉમા, ડીપ્રેશન અને નેચરનાં વિવિધ રૂપો પર એમનું ધ્યાન રહ્યું છે. પરિણામે, એમની સૃષ્ટિમાં એકલતા અને વિષાદ ઘૂંટાયાં છે.

કશા સંદર્ભ પ્રત્યેની સભાનતાને લીધે ચર્ચાઈ ગયેલાં સત્યને વિશેનો લગાવ ગિલકનો નૌધપાત્ર કાવ્ય - વિશેષ છે. એમની સૃષ્ટિમાં મુખ્ય વિષયવસ્તુ છે - વૃંતા રહેવું કે ઠરી જવું વચ્ચે ચાલ્યા કરતી સ્પર્ધા. એક આ અંશ જુઓ :

મને થયું કે
મનુષ્યો બે ભાગમાં વહેંચાઈ ગયા છે
એક કે જેઓ આગળ ધપવા માગે છે
બીજા કે જેઓ પાછા જવા માગે છે
અથવા તમે કહી શકો કે
એક કે જેઓ વૃંતા રહેવાનું ઇચ્છે છે
ને બીજા કે જેઓ કશી તીખી તલવારના ચમકારે જીવનમાર્ગમાં
અટકી જવા માગે છે.

એમની સૃષ્ટિમાં વિષયવસ્તુ એકધારાં નથી, વિવિધ છે. પણ વિદ્વાનોના મતે કેટલાંક વસ્તુ સતત કેન્દ્રમાં રહ્યાં છે : ટ્રૉમા - જો કે એ જીવનના મહિમાનું પ્રવેશદ્વાર બની જાય છે. મૃત્યુ - મૃત્યુ વિશે તો એમણે વારંવાર લખ્યું છે. અવહેલના, તિરસ્કાર, સમ્બન્ધવિચ્છેદ, વગેરે. પણ એમણે સાજા થઈ જવાની બલકે નવપ્રાણિત થવાની પ્રોત્સાહક વાતો પણ સરસ કરી છે.

ગિલકની કાવ્યસૃષ્ટિમાં વિષયવસ્તુ તરીકે પરિવાર પણ છે. 'ધ ડ્રાઉન્ડ ચિલ્ડ્રન'-માં એમણે માતા પિતા અને બાળકો વચ્ચેના ખટમીઠા સમ્બન્ધોની સમીક્ષા પીરસી છે. જો કે એ પ્રકાશનવર્ષમાં ગિલકના વર્ષોના ઘરને આગ લાગેલી અને એમનું લગભગ બધું રાચરચીલું બળીને નાશ પામેલું. સાથોસાથ, ગિલક વધતી વય વિશે પણ કહ્યા કરે છે. એક મુલાકાતમાં કહેલું કે મારી વ્યથાને છેડે એક દ્વાર જરૂર ઊઘડે

છે, સાંભળો, એ છે, જેને તમે મૃત્યુ કહો છો; તેની ઉપર હોય છે, ઘાંઘાટ અને પાઈનની ડાળીઓની બેફામ અવરજવર. ને પછી? કશું નહીં.

'ધ રેડ પપિ'-માં પૂછે છે :

ઓ મારાં ભાઈઓ અને બહેનો,
બહુ પહેલાં, તમે મારી જેવાં હતાં - માણસ હતાં?
એક વાર ફરી હતાં તેવાં થવા તત્પર થશો? કેમકે હાલ હું
તમારી જેમ જ બોલું છું. હું બોલું છું, એટલા માટે, કે હું હવે
વેરવિખેર છું ...

એમનામાં અનાથ હોવાની વાત પણ ફટાચા કરે છે -

ગઈ રાતે મા મરી ગઈ

મા કદી મરતી નથી :

ગિલક લખે છે :

હવામાં શિયાળો સૂસવતો'તો

મહિનાઓ પછી હવામાં

૧૦ તારીખ હતી મે માસની.

હાયાસિન્થ અને એપલનાં પુષ્પો

ઝૂમતાં ખીલેલાં પાછળના ગાર્ડનમાં.

અમે સાંભળી શકેલાં

મારિયા ચૅકોસ્લોવેકિયાનાં ગીતો ગાતી'તી.

કેટલી એકલી છું હું

એ જાતનાં ગીતો -

કેટલી એકલી છું હું

નથી માતા નથી પિતા

મારું મગજ એમના વિના મને ખાલી લાગે છે.

ગિલક કરુણ રસનાં સર્જક છે. એમની સૃષ્ટિ તાપસ છે. એમાં શિસ્ત છે, ઊછળતો ઉત્સાહ છે. એ સૃષ્ટિ સઘન અને આઘાતક પણ છે. તેમ છતાં, એ સુન્દર અને રસપ્રદ છે. એમાં એકધારાપણું નથી. એમાં સંકુલતા છે, સાદગી પણ છે.

ગિલક આ ઘરતી પરની માનવીય પરિસ્થિતિને લક્ષ્ય કરે છે. પરિવાર ઉપરાંત પ્રેમ કામ સુખ લગ્ન એકલતા અલગતા એમનાં વિષયવસ્તુ છે. 'સુખ' કાવ્ય જુઓ :

સફેદ પથારીમાં એક પુરુષ ને એક સ્ત્રી સૂતાં છે

સવાર છે. મને લાગે છે

હમણાં જ તેઓ જાગશે.

બેડની બાજુના ટેબલ પર ફૂલદાની છે ને એમાં લિલિ-પુષ્પો છે

સૂર્યપ્રકાશ એમનાં ગળાંમાં પથરાય છે.

હું પુરુષને સ્ત્રીની તરફ વળતો જોઉં છું

જાણે એ એને એનું નામ કહેવા માગતો હોય

પણ ધીમેશથી, સ્ત્રીના માંમાં ઊંડે

એક પંખી બોલે છે, બારી પાસે, એક વાર, બીજી વાર.
ને એ પછી સ્ત્રી હલે છે, શ્વાસથી એના, શરીર એનું, સભર
સભર.

તું આંખો ખોલું છું; તું મને જુએ છે.
લગભગ આખા આ રૂમમાં તડકો તરે છે.
તારો પોતાનો ચર્ચો મારી સામે ધરીને
તું કહે છે, તારો ચર્ચો જો, દર્પણ રચવાને.
તું કેટલી શાન્ત છું.

અને ઊના ઉચ્છ્વાસની લહર આપણી ઉપર ધીમેથી વહેતી રહે
છે ...

‘ડોન’ કાવ્યમાં —

અંધારિયા રૂમમાં ચાલતાં ચાલતાં બાળક બૂમો પાડતું-તું - મને
મારું ડક પાછું જોઈએ - મને મારું ડક પાછું જોઈએ
ભાષા એની એવી કે કોઈ કરતાં કોઈને જરાય સમજાય નહીં —
ડક હતું નહીં

પણ ડોંગ હતું

સફેદ રેશમી પોચી ગાદીમાં —

ડોંગ છે ક્ષિત્તિમાં બિલકુલ એની બાજુમાં....

વરસોનાં વરસો — સમય તો વીતી જતો હોય છે
બધું સ્વપ્નમાં.

પણ ડક— કોઈ નથી જાણતું કે એનું થયું શું.

કાવ્ય ૩ ભાગમાં છે. બીજા ભાગમાં —

હમણાં જ મળ્યાં છે બન્ને, અત્યારે

સૂઈ ગયાં છે ઉઘાડી બારી પાસે

જરૂરી છે

રૂમમાં હવે અજવાળું થાય

એમને જગાડવા, થોડીક એમને ખાતરી કરાવવા

કે એ રાતની એમને જે યાદ છે તે સાચી છે

એમને એમ પણ બતાડવા કે બધું બન્યું તે કેવી રીતે:

ડર્ટિ મૉટ નીચે મોજાં અરધાંપરધાં સંતાઈ ગયેલાં,

લીલાં પાનની ડિઝાઈનવાળી રજાઈ —

તડકામાં બધું તો નહીં પણ એટલું દેખાવા લાગેલું

... વગેરે. ભાગ ત્રીજામાં આ કથા આગળ વધે છે ...

"અ મિથ ઓફ ડીવોશન"-માં હેડ્સ નામનો નાયક નક્કી કરે છે

કે છોકરીને એ યાદવા લાગ્યો છે. એણે પેલીને માટે એક

ડુપ્લિકેટ અર્થ બનાવી - સમજો, નવી દુનિયા, અને બધું જ નવું.

પણ એમાં એણે બેડ ઉમેર્યો. બધું જ સેમ સેમ હતું - સૂર્યપ્રકાશ

પણ. કેમ કે જુવાન છોકરીને પ્રકાશમાંથી અન્ધકારમાં એકાએક

જવાનું તો અઘરું પડી જાય. નાયક વિચારે છે કે સૌ પહેલાં પોતે

દાખલ કરશે રાત્રિ, પછી ચાંદ-તારા, પછી ન ચાંદ, ન તારા. આ

બધાંથી એ ક્રમે ક્રમે ટેવાઈ જશે. છેલ્લે, નાયકે વિચાર્યું કે
છોકરીને બધું કમ્ફર્ટિંગ લાગશે ... આવા સૂક્ષ્મ વ્યંગની રીતે
કાવ્યમાં ડીવોશનની મિથનો, એટલે કે વજાદારીની ગાથાનો
વિકાસ થયો છે.

‘પુવર બ્લિઝાર્ડ’ કાવ્યમાં પતિ-પત્ની એમના બ્લિઝાર્ડ નામના
ફૂતરા માટે ઝઘડતાં હોય છે. કાવ્યનાયક રમૂજમાં પૂછે છે :

શા માટે એ ફૂતરો છે?

કાવ્યનાયક બોલે છે :

બ્લિઝાર્ડ, ડૉડીને તારી જરૂર છે; ડૉડીનું હૈયું સૂનું છે,

એટલા માટે નહીં કે તેઓ મૉમિને તજી રહ્યા છે પણ એમને

જોઈએ છે એ જાતનો પ્રેમ મૉમિ પાસે નથી, મૉમિ બહુ ટીખળી

છે - ડ્રાઇવવેમાં રમ્બા ડાન્સ નહીં કરે ...

ગ્લિલ મશ્કરી કરે છે અને પતિ કરતાં પત્નીને વિશે વધારે કડક
છે. કેમ કે પત્નીને બહુ રોમાન્ટિક પ્રકારનો પ્રેમ જોઈએ છે,

ઉતાવળો ને મૂરખામીભર્યો

... વગેરે.

‘થીયરી ઓફ મૉમરી’

ગદ્યકાવ્ય છે. એમાં એક

જોષી છે, ભવિષ્ય ભાષે છે :

મહાન વસ્તુઓ તારી

આગળ આગળ છે, અથવા

કદાચ તારી પાછળ છે,

ચૉક્કસ કહેવું મુશ્કેલ છે.

ગ્લિલ ઉમેરે છે કે ફર્ક શો

પડ્યો? બધી તે પરિશુદ્ધ

લૂઈસ ગ્લિલ !

પરન્તુ એકંદરે ગ્લિલનો કાવ્યશબ્દ એમ સૂચવે છે કે જીવન

નશ્વર છે, મનુષ્યો ભયભીત છે, આયુષ્ય દરમ્યાન પ્રસન્નતા

વિરલ છે. “ધ ટ્રાયમ્ફ ઓફ ઍથિલસ”-માં દર્શાવાયું છે કે

ઍથિલસે જીવનની નશ્વરતાનો સ્વીકાર કરેલો એટલે જ એ

પોતાને એક સભર સભર વ્યક્તિ રૂપે પામી શકેલો. એ જ એનો

જીવન-વિજય હતો.

‘ફ્રેઇથફુલ ઍન્ડ વર્ચ્યુઅસ નાઈટ’-માં ગ્લિલે પોતાના અને

વિશ્વના અસ્તિત્વની તેમ જ મનુષ્યજાતિના સાતત્યની -

સર્વાઈવલની - વાતને સરસ રીતે વિકસાવી છે. કાવ્યનાયક

એક ચિત્રકાર છે. એ પણ ગ્લિલના મન્તવ્યને જ વૃદ્ધ કરે છે.

એમ કે, જીવન આપણાં ચાલુ રહેવાં જોઈએ, પણ અન્ત

અવશ્ય પામે છે; એ એક અસ્તિત્વવિષયક કોયડો છે, પણ

સાથોસાથ, એ એક કલાવિષયક કોયડો પણ છે. રચનામાં,

ગ્લિલે જીવન અને કલા, પ્રકાશ અને અન્ધકાર, સ્મૃતિ અને

સ્વપ્ન, કૌમિક અને ટ્રેજિકનાં સમુપકારક સાયુજ્ય સાધ્યાં છે.

ગિલકમાં વાસ્તવ અને કાવ્ય, ગહનતા અને ઉલ્કટતાનાં સાયુજ્ય સઘાતાં હોય છે. જુઓ, કેવું કહે છે : મને થયેલું કે પતી ગઈ હું હવે, મારું દૃઢ્ય ભાંગી પડેલું. પછી હું કૅમ્બ્રિજ પ્હોંચી ગઈ.

નોબેલ વેબસાઈટ પેજ પર એમના પુલિત્ઝર પ્રાઈઝ-વિનિન્ગ કાવ્યસંગ્રહ “ઘ વાઈલ્ડ આઈરિસ”-માંની ‘સ્નોડ્રૉપ’ રચના પણ મુકાઈ છે. એમાં એ આવા મતલબનું કહે છે -

મારે નથી જીવી જવું

મને ઘરતી અવરોધે છે. પણ રચનામાં બોલે છે તો સ્નોડ્રૉપ-નામી પુષ્પ : મારે ફરીથી નથી પ્રગટવું

મારે નથી અનુભવવું મારા શરીરને

ભીની માટીમાં

વસન્તના ફૂલા પ્રકાશમાં

નથી ખીલવું ફરીથી ... ડર લાગે છે, હા, પણ તમારા બધાંની વચ્ચે

રડતાં રડતાં, હા, જોખમ, આનન્દ

નવી દુનિયાના પવનની લહરોમાં ...

‘ક્રૉસરોડ્સ’ કાવ્યમાં ગિલક જીવનને સંકટગ્રસ્ત કલ્પે છે. આત્મા અને શરીર છૂટાં પડી ગયાં છે અને વાતોએ વળગ્યાં છે : હે મારા શરીર ! હવે આપણી સહયાત્રા ઝાઝું નથી ચાલવાની એટલે તારા માટે મને અનેરું વ્હાલ થાય છે, એકદમનું તાજું ને અજાણ્યું, મારી જુવાનીમાં મને મળેલા પ્રેમ જેવું. કાવ્યના અન્તે ગિલક કદાચ એમના પોતાના અવાજમાં આવા ભાવથી કહે છે :

હું આ ઘરાને યાદ નહીં કરું

પણ તને યાદ કરીશ, તને કેમ ભૂલીશ ...

“મૉડોલૅન્ડ્સ”-માં પ્રેમના સ્વરૂપ વિશે તેમ જ લગ્નમાં ક્રમે ક્રમે થતા ક્ષય વિશેનાં કાવ્યો સંઘરાયાં છે. નારીવાદી ચિન્તકો અને ઝુંબેશકારોને બહુ ગમી ગયેલું કાવ્ય છે, ‘મોક ઑરેન્જ’. કહે છે :

તમને કહું, એ ચન્દ્ર નથી

એ તો છે આ પુષ્પો

યાઈને તેજસ્વી કરે છે

મને નથી ગમતાં

હું એમને ઘિક્કારું છું જેમ હું સૅક્સને ઘિક્કારું છું

પુરુષનું માં

મારા માંને બંધ કરી દેતું માં

પુરુષનું મને પૅરેલાઈઝ્ડ કરી દેતું બૉડી

ને હમેશાં થઈને છટકી જતી આહ

સાયુજ્યને માટેનો એ અપમાનજનક પ્રસ્તાવ ...

આજે રાતે મારા મનમાં

મેં સાંભળ્યો પ્રશ્ન અને ગળે ઊતરી જાય એવો ઉત્તર

એક જ અવાજમાં

ઊંચે ને ઊંચે વધતો ને પછી

બે જૂનાં શરીરોમાં છૂટો પડી જતો

થાકેલાં વિરોધીઓ

જોયું તમે?

અમને મૂરખ બનાવાયેલાં

અને મોક ઑરેન્જની પીમળ તો બારી વાટે ધીમે ધીમે આવ્યા કરે છે.

મને શી રીતે આરામ મળે?

મને શી રીતે કળ વળે? જો હજી છે દુનિયામાં એ દુર્ગન્ધ?

આ કાવ્યને વિ વિ ઘ સમ્પાદનોમાં અને કૉલેજોના અભ્યાસક્રમોમાં ઘણી હૉશથી સમાવાયું છે.

અમેરિકાના કાવ્યવિશ્વમાં પાંચ દાયકાથી ગિલકનો એક સર્જકવિશેષ આકર્ષક અને આવકાર્ય નીવડ્યો છે. એ છે, વિસ્મય અને નવ્યનો આવિષ્કાર. એ એમના કાવ્યનાયકો અને પાત્રોનો સ્વાનુભવ હોય છે. એને આપણે ચીલાચાલુ આશાવાદનું પરિણામ કે રૂઢ થઈ ગયેલી નિઃસામાન્ય વાત નથી ગણી શકતા. ‘ઘ વાઈલ્ડ આઈરિસ’-ના અન્તમાં કહે છે :

તને કહું કે હું બોલી શકું છું

વિસ્મૃતિ જે આપે, તે આપે, પણ એક નવો અવાજ શોધવાને આપે

મારા જીવનકેન્દ્રમાંથી એક મશમોટો કુવારો કૂટશે

ઘાટી ભૂરી છાયાઓ નીલા દરિયાનાં જળ પર પથરાશે ... વગેરે.

મજા તો એ છે કે આ કાવ્યસષ્ટિમાં બાગનાં ફૂલો જીવનના સ્વરૂપ બાબતે માળી અને દેવતા સાથે વાતો કરે છે.

બહુ દબાણ અનુભવાય ત્યારે ગિલક ભાવજગતને નવ-પ્રાણિત પણ એટલી જ સારી રીતે કરી શકે છે. દાખલા તરીકે, ‘વિટા નોવા’ કાવ્યમાં લખે છે :

સાચે જ, વસન્ત આવી પ્હોંચી છે મારી કને ... પણ તરત એ આવિષ્કારને રોકી દે છે, ઉમેરે છે - આ વેળા પ્રિયજનની જેમ નહીં, પણ મૃત્યુના દૂત રૂપે ... પણ તરત એ ભાવનું ય નિયમન કરી દે છે, કહે છે - જો કે વસન્ત હજી તો છે, એની નજાકત ક્યાં જતી રહી છે ...

સવાલ એ છે કે દૂત સંદેશો શો લાવ્યો હશે -? માંતની વાટ જોવાતી હોય ત્યારે સમયના એ આછા અમથા ગાળાનો શો અર્થ કરી શકાય? ભવિષ્ય, હોય તે બધું ભૂંસવા બેઠું હોય ત્યારે નવતાશોધક કવિ કરી કરીને શું કરી શકે? જો કે ગિલકનો

એક વિચાર જાણીતો છે - લાઇફ ઈઝ વીયર્ડ - જિન્દગી અજીબ છે. ભલે ને કોઈપણ રીતે પતી જાય, સ્વપ્નોથી તો ભરી છે. તારો ચર્ચો હું કદી નહીં ભૂલું, તારી બિહામણી માનવીય આંખો - આંસુભીની ને સૂજેલી ...

૧૧ સપ્ટેમ્બરના ઍટેક્સ પછી લખાયેલું દીર્ઘકાવ્ય “ઍક્ટોબર” છ ભાગમાં છે.

વેદનારસિત પૃચ્છાના સૂરમાં રચના વહે છે - વળી પાછો શિયાળો, વળી પાછી ઠંડી ...

એમને યાદો બધી સતાવે છે, જેમ કે - આઈસ પરથી લપસી ગયેલા ફ્રેન્કને શું સારું નહોતું થઈ ગયું ... વવાયેલાં બીજ વસન્તમાં અંકુરિત નહોતાં થયાં ... રાત પૂરી થઈ ગયેલી ને પીગળેલો

બરફ શું ગટરમાં નહોતો સરી ગયો ... શું મારા શરીરને નહોતું બચાવી લેવાયેલું ... શું એ સલામત નહોતું ... ઈજાની જગ્યાએ શું નહોતો થયો અદૃશ્ય છેદ ... ત્રાસ અને ઠંડી, શું નહોતાં શમી ગયાં ... પાછલા બાગમાં શું ખેડ ને પછી વાવણી નહોતી થઈ ... વગેરે. ગ્લિફને પ્રશ્ન થયેલો કે શું આ જ છે ભવિષ્ય -? કહ્યું કે - હું તમને નથી માનતી. શું હું જીવું છું? કહ્યું કે - હું તમને નથી માનતી. પછી દૃઢપણે જણાવે છે : હે વ્હાલી મારી જિન્દગી ! તો કરી છે એટલી ઈજા તો મને મૃત્યુ પણ કરી શકવાનું નથી ...

ગ્લિફે એક લેખમાં જણાવ્યું છે કે કલાકારો સંરક્ષાત્મક રમતા હોય છે, એવી સમજથી કે ભવિષ્ય આપણા વર્તમાનને ચૈકી નાખશે.

ગ્લિફના અધ્યેતાઓ જણાવે છે કે એમને પોતાથી ચડિયાતા ચૈમ્પીયન્સમાં રસ છે, નહીં કે પોતાના વિવેચકોમાં. તેમ છતાં એમના વિવેચકોએ એમને ઠીક ઠીક ન્યાય કર્યો છે. સમીક્ષકોએ નોંધ્યું છે કે જીવન અને મૃત્યુ જેવાં સામસામેનાં પરિબળો સાથે ગ્લિફની સર્જકતા જોડાય છે ત્યારે કેટલાંક વિષયવસ્તુ એમને સહજપણે જડી આવે છે, દાખલા તરીકે, ડીઝાયર - ઈચ્છા કે મંશા જેવું વિષયવસ્તુ. એ વિશે એમણે અવારનવાર લખ્યું છે - જેમ કે, અન્યોનું ધ્યાન ખેંચવાની અને પ્રેમ પામવાની મંશા. જેમ કે, સૂઝબૂઝ ખીલે, સત્ય કહેવાની ક્ષમતા વિકસે, વગેરે અંગેની ઈચ્છા.

પણ ઈચ્છાને વિશેનો ગ્લિફનો અભિગમ સંદિગ્ધ રહે છે. માનમતરબબો, સત્તા, નીતિમતા, લિન્ગ અને અરે ભાષાને વિશે પણ એમની સૃષ્ટિમાં પરસ્પર વિરોધી દૃષ્ટિબિન્દુઓ સવિશેષે જોવા મળે છે. જેમ કે, પીછેહટ હોય પણ અડગતા ય હોય.

સેન્દ્રિય તત્પરતા ખરી પણ ચિન્તન પણ હોય. એનું કારણ છે એમની પોતાની આત્મપૃચ્છા, આત્મનિરીક્ષા, આત્મપરીક્ષા. ગ્લિફે પોતે જણાવ્યું છે કે પોતાની સૃષ્ટિમાં સાયકોઍનાલિસિસનો - મનોવિશ્લેષણનો - ખૂબ પ્રભાવ રહ્યો છે. સાથોસાથ, એમ પણ જણાવ્યું છે કે શરૂઆતનાં વરસોમાં

દન્તકથાઓ બોધકથાઓ અને પુરાણગાથાઓમાં પોતાને ઘણો રસ હતો. આવા બધા વિરોધાભાસને કારણે જ કદાચ એમના સમીક્ષકોને એમની સૃષ્ટિમાં રૉબર્ટ લૉવેલ અને રિલ્કેનો પ્રભાવ વરતાયો છે.

એમની કાવ્યભાષામાં બોલચાલની છટાઓ છે. તેઓ હમેશાં વિલિન્ન રીતિઓનો

આશ્રય કરે છે, પણ સંતુલન ગુમાવતાં નથી. એમને વિશે કહેવાયું છે કે તેઓ યથાતથનું નિરૂપણ સરસ કરી જાણે છે, તો વળી, મેં જોયું કે તેઓ અવનવું શોધવા માટે વાસ્તવ અતિવાસ્તવ કે ધીંગાં સન્નિધીકરણો કરે છે. અને એમ, રચનાને કલાસમ્પન્ન કરવા માટેની સફળ મથામણો કરે છે. પરિણામે, રચના પરમ્પરાગત નથી લાગતી બલકે એથી એમની પોતાની પણ પરમ્પરા નથી બનતી. ઘણી વાર તેઓ પંક્તિને અધૂરી છોડી દે છે. શબ્દગુચ્છને ઝૂલતો મેલી દે છે. એકલા એક કોઈ શબ્દને બોલવા દે છે. પરિણામ એ આવે છે કે કેટલીક રચનાઓ સરેરાશ કાવ્ય ન લાગે એ હદે પ્રતિ-કાવ્ય ભાસતી હોય છે.

===

(October 19, 2020 : Peoria, IL, USA)

પહેલો સગો પાડોશી

• હરનિશ જાની

અમે ન્યુયૉર્ક શહેરમાં ઘર ખરીદ્યું અને ઈન્ડિયન તરીકે સારી છાપ પડે એ હેતુથી, અમે અમારા ઘરની આજુબાજુનાં બે ઘરો અને રસ્તાની સામેનાં બે ઘરોના પાડોશીઓને વાઈન અને ચીઝ માટે આમંત્ર્યા. આપણાં યા-પાણી જ સમજોને! મારી પત્ની હંસાએ સાથે મોળાં સમોસાં અને પાતરાં પણ રાખ્યાં. તમે માનશો એ ચાર ઘરોના માલિકો વરસોથી ત્યાં રહેતા હતાં; પણ એકમેકના ઘરમાં કદી ગયા નહોતા. તેમને એકમેક સાથે બહારથી જ ‘હાય-હેલો’નો સંબંધ હતો. અમે તેમને એકમેક સાથે બોલતા કર્યાં. પરંતુ પાડોશી સાથે બોલવાની ટેવ તો

અમદાવાદથી જ ચાલુ થઈ હતી. જ્યારે પાડોશીની વાતો નીકળે છે ત્યારે મને મારા પહેલા પાડોશીઓ અચૂક યાદ આવે છે.

સારા પાડોશી મળવા એ નસીબની વાત છે. સુખી જીવનનો આધાર પાડોશ પર છે. ભલેને લાફીંગ ક્લબમાં જાવ કે યોગના આસનો કરો; પરંતુ પાડોશી જો સારો નહીં હોય તો સુખી થવાના બધા પ્રયત્નો વ્યર્થ જવાના અને એ માનસિક ત્રાસ તમને તંદુરસ્ત નહીં જ થવા દે. બધાને સારા પાડોશી મળે એમ બનતું નથી. એ લગ્ન જેવી વાત છે. લગ્નમાં તો છૂટા થવાય; પરંતુ સસ્તા ભાડાનું ઘર કાંઈ રસ્તામાં નથી પડ્યું. આમ જોઈએ તો પાડોશી તો બધા સારા જ હોય છે. જેવા આપણે તેવા આપણા પાડોશી. પરંતુ એમ ન પણ બને, જો તમારો પાડોશી, તમારો મકાનમાલિક હોય, તો પછી આવી બન્યું. આવી પરિસ્થિતિમાં તો એકલા તમારે જ તમારા પાડોશીને ખુશ રાખવાની કસરત કરવી પડે. જ્યારે પાડોશીઓ મકાનમાલિક અને ભાડૂતના સંબંધે જોડાય છે, ત્યારે ભાડૂતે બીચારાએ 'પાડોશીધર્મ' ભૂલી જઈને 'ભાડૂતધર્મ' પાળવાનો.

અમે નવા પરણેલાં હતાં ત્યારે અમદાવાદમાં મહિનગરની એક સોસાયટીમાં પહેલું ઘર માંડ્યું હતું. આ એ જમાનાની વાત છે કે જ્યારે ફ્લેટ બધા મુંબઈમાં હતા અને સોસાયટીઓ બધી અમદાવાદમાં હતી. એક રિટાયર્ડ કાકા અને કાકીના ઘરમાં અમે અમારું નવું ઘર માંડ્યું હતું. એમના બંગલાના પાછળના ભાગમાં એમના એક રૂમમાં અમે દિવસે 'દીવાનખાનું' બનાવતા અને તે જ દીવાનખાનાને રાતે અમારો 'બેડરૂમ' બનાવતા. કોઈ મહેમાન આવ્યા હોય તો તે નીચે જમીન પરની પથારીમાં સૂએ. એટલે અમારા પલંગ પરથી નીચે જોઈએ તો 'ગેસ્ટરૂમ' દેખાય. કાકાના 'બાથરૂમ'માં, અમે અમારું 'કિચન' બનાવ્યું હતું. જ્યારે નહાવું હોય ત્યારે કિચનને, બાથરૂમમાં ફેરવી નાખતા.

હવે આ મગનકાકા અને શાંતાકાકી અમારાં પાડોશી. એ પાછા અમારાં મકાનમાલિક. અમારા આ પાડોશીનાં પરાક્રમ ઓછાં નહોતાં. એમના મકાનમાં રહેવા ગયાને પહેલે જ અઠવાડિયે મેં મારી મિલમાં કામ કરતા એક પેપર વેચતા છોકરા પ્રવીણ પાસે પેપર ચાલુ કરાવ્યું. વહેલી સવારે પ્રવીણ 'ગુજરાત સમાચાર' અમારી બારીમાંથી નાખી જાય. સાત વાગ્યે યા સાથે પેપર વાંચીને હું મિલમાં નોકરી પર જાઉં. આમ થોડો વખત ચાલ્યું. તેમાં એક દિવસે બારીમાંથી પેપર ન પડ્યું. પરંતુ જ્યારે ઊઠીને બહારનું બારણું ખોલ્યું, ત્યારે જોયું તો પેપર ત્યાં પડ્યું હતું. ઉપર પાણીના છાંટા પણ હતા. તે દિવસે તો હશે, કહીને વાત પતાવી. બીજે દિવસે પણ પેપર ત્યાં મળ્યું. તે દિવસે મારે પ્રવીણને કહેવું પડ્યું કે, 'ભાઈ, પેપર બારીમાંથી નાખ. આવું ચૂંથાયેલું છાપું ન લાવ.' પ્રવીણ કહે કે, 'એ તો તમારા

મકાનમાલિકે મને કહ્યું છે કે મારે છાપું પહેલાં તેમને ઘેર નાખવું.' 'અલ્યા, છાપું મારું અને પાડોશી તને ઓર્ડર કરે? છાપું તો મારે ત્યાં જ નાખવાનું.'

બીજે દિવસે છાપું બારીમાંથી મારા રૂમમાં પડ્યું. હું એનો આનંદ અનુભવું, તે પહેલાં તો આગલા બારણામાંથી કાકા પ્રવેશ્યા. સાથે હતો પ્રવીણ. હું મારું આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરું તે પહેલાં કાકાએ ચાલુ કર્યું, 'આ બે પૈસાનો પેપરવાળો, મારે ત્યાં પેપર નાખવાની ના પાડે છે. મેં એને સમજાવ્યું કે હરનિશભાઈ પછી વાંચશે. મને પેપર પહેલાં આપવાનું. કેમ મારી વાત ખરી કે નહીં?'

હવે આ પ્રશ્નના જવાબનો ડાયલોગ જ હું ભૂલી ગયો. કાકાએ મને હુકમ કર્યો : 'કહી દો આ છોકરાને, કે દલીલો કર્યા સિવાય પેપર મારે ત્યાં નાખે.'

મને ન ગમતું કામ મારી પાસે કાકાએ કરાવ્યું. પ્રવીણ મારી સામે દયા ભાવનાથી જોતો હતો અને દૂર ખૂણામાં પત્નીના મોઢા પર હાસ્ય હતું. પાછળથી મને ખબર પડી કે કાકા ટૉયલેટમાં મારું પેપર વાંચતાં ત્યારે તેમને ખુલાસો થતો. હવે મને પેપર પરના પાણીના છાંટાનું રહસ્ય પણ સમજાયું. થોડો વખત ગાડું બરાબર ચાલ્યું.

એક દિવસે સવારના પહોરમાં મેં બારણાં પાસે 'ગુજરાત સમાચાર'ને બદલે 'સંદેશ' પેપર જોયું. આશ્ચર્ય તો થયું! પરંતુ ચલાવી લીધું. બીજે દિવસે પણ એ જ દશા. તે દિવસે મિલમાં પ્રવીણને મારે પૂછવું પડ્યું કે, 'ગુજરાત સમાચારનું શું થયું?'

જવાબ મળ્યો. 'કાકાને એ નથી ગમતું.' તે દિવસે કાકા જ મારી પાસે આવ્યા. બોલ્યા કે, 'તમે બહારગામના, તમને પેપરમાં બહુ સમજ ન પડે. મારું માનો 'સંદેશ' રાખો. 'સંદેશ' વાંચો. તમને ટેવ પડી જશે.' કહેવાનું મન તો થયું કે, પાડવી હોય તો કોઈ પણ ટેવ પડે. પણ ન બોલાયું. હવે કાકાની કૃપાથી, હું 'સંદેશ' વાંચતો થઈ ગયો.

વાત આટલેથી નહોતી અટકી. અમારી પાસે રેડિયો હતો. અમારા ઘરમાં વાગે તે એમના ઘરમાં સંભળાય. કારણ કે અમારું 'ઘર' એટલે એમનો બીજો 'રૂમ' હતો. કાકાએ એમના ઘરમાંથી બેઠા બેઠા ફરમાન કર્યું, 'આ શું? આખો દિવસ સિનેમાના ગાયનો સાંભળો છો! અમદાવાદ- વડોદરા સ્ટેશન પર હસમુખ બારાડીના ન્યુઝ લો.' 'ના' પાડવાની મારી હિંમત નહોતી. ઓછા ભાડાનાં ઘર મળવાં મુશ્કેલ હતાં. પછીથી કાકાના ન્યુઝના સમય પણ મેં સાચવવા માંડ્યા.

હવે આ ન્યુઝની મુસીબત એ હતી કે એ સાંભળવા કાકા અમારા ઘરમાં જ બેસી પડતા. અમારે બે હાથ જોડીને કહેવું

પડતું કે અમે નવાં પરણેલાં છીએ. માબાપથી દૂર છીએ. અમારે 'ભાડૂતી ઘર' સાથે 'ભાડૂતી માબાપ' નથી જોઈતાં.

એક રવિવારે સવારના પહોરમાં કાકા આવ્યા. મને લાગ્યું કે જરૂર રેડિયો સાંભળવા આવ્યા છે. એમણે જ શરૂઆત કરી :

'આજે શું કરો છો?'

મેં પાણી પહેલાં પાળ બાંધવા માંડી : 'ઓહ, આજે અમે બહાર જઈએ છીએ.'

'તો તો બહુ સારું. મારે તો રેડિયો સાંભળવો છે.'

હું કાંઈ બોલું તે પહેલાં કહે, 'તમે રેડિયો લઈને થોડા જવાના છો? તમે મોટેથી મૂકી દેજો. હું આગલા રૂમમાં સાંભળીશ.' હવે આ પાડોશીને તે કેમ પહોંચી વળાય?

બીજા પાડોશી તે પાછળના બંગલા માલિક એક કાકી અને તેમની વહુ. ઘરના પુરુષોની તો હાજરી પણ ન દેખાતી. બીચારાં નિરુપદ્રવી હતાં. કાકીને અમે બે વરસમાં ક્યાંય જતાં નથી જોયાં. આખો દિવસ તેમના બંગલાની પાળી પાસે ઊભા રહીને પીળા દાંત પર છીંકણી ઘસ્યાં કરે અને છીંકણી ન ઘસતાં હોય તોય દાંત પીળા જ લાગે. કહેવાની જરૂર નથી કે છીંકણી ઘસતાં ઘસતાં થુંક્યા કરે. તેટલું ઓછું હોય તેમ છીંકણી ઘસતાં ઘસતાં આપણી સાથે વાતો ચાલુ કરી દેશે. તમારે સાંભળવી હોય કે નહીં. તે અગત્યનું નહોતું.

આ કાકી અમારાં માથાંની દવા હતાં. અમારે ફૂતરાની જરૂર નહોતી પડી. અમારે પોપટની જરૂર નથી પડી. અમારા બારણાંથી તેમની પાળી માંડ દશ ફૂટ દૂર હતી. અમે સાંજે બારણું બંધ કરતાં હોય તો પહેલું પૂછે, 'કેમ, બહાર જાઓ છો?' આ સવાલ પાછળ એમનો ઉદ્દેશ તો એ હોય કે, તમે ક્યાં જાવ છો? આપણે કહીએ કે, 'હા, જરા બહાર જઈએ છીએ.' તો બીજો સવાલ એ આવે કે, 'સિનેમા જોવા જતા હશો?' આપણે કહીએ કે, 'એક જગાએ જઈએ છીએ.' તો પાછી ઇન્કવાયરી આવે કે, 'સાસરે જતા હશો.' તેમને ખબર હતી કે મારું સાસરું અમદાવાદમાં જ હતું. જો આપણે કહીએ કે સિનેમા જોવા જઈએ છીએ તો પછી જાણવા માંગશે કે, 'કઈ ફિલ્મ જોવા જાવ છો?'

આમ ઓછું હોય તેમ એ સાસુ-વહુ અમારે ત્યાં આવતા-જતાની દેખભાળ રાખે. અમારા મહેમાનને હું આવજો કહેવા બહાર નીકળું અને મહેમાન માંડ પાંચ ડગલાં દૂર જાય કે તો તુરત જ સવાલ આવે કે, 'તમારાં ભાઈ-ભાભી હતાં?' આ તો આપણે હેન્ડલ કરી શકીએ. પરંતુ જ્યારે પત્ની ઘેર ન હોય અને કોઈ અમારે ઘેર આવ્યું હોય એનો રિપોર્ટ એ માજી મારાં પત્નીને આપે એવો રિપોર્ટ તો કોઈ 'રાજકારણી' પણ ન આપી શકે.

'પેલાં નિશાબહેનનો સ્વભાવ બહુ માયાળુ.'

'કોણ નિશાબહેન?' પત્ની પૂછશે.

'પેલાં, ગઈકાલે તમારે ઘરે આવ્યાં હતાં તે.'

'ઓહ, ગઈ કાલે નિશા મારે ત્યાં આવી હતી?'

'હા, જ્યારે તમે નહોતાં ત્યારે.'

'હશે કાંઈ કામ, હરનિશ મને પછી કહેશે.'

હવે આ ડાયલોગ હું અંદરથી સાંભળતો હોઉં. એટલે મારે માજીને કહેવું પડે કે, 'જ્યારે નિશા અને એનો પતિ હવે પછી અમારે ઘરે આવશે તો તમને પણ યા પીવા બોલાવીશ.' આ બધાંનું મૂળ જ 'બે આંખોનું મિલન' છે. બહાર જતી વખતે મને ખબર હોય કે કાકી બહાર ઊભાં છે, તો તેમને અવગણીને પત્ની અને હું ખોટી ખોટી ગુસપુસ ચાલુ રાખીને, એમના તરફ જોયા સિવાય નીકળી જઈએ. જેથી ઇન્કવાયરીમાંથી બચી જવાય.

નજરની વાત કરીએ તો જગતમાં 'દરેક વાતની મ્હોંકાણ જ નજર' છે. નજરની ભાષામાં જ પ્રેમ થયા છે અને પાણીપત પણ થયાં છે.

અતુલ પ્રોડક્ટ્સ(વલસાડ)માં કામ કરતો હતો ત્યારે હું બેચલર હતો. મારા પાડોશી ગુણવંત દેસાઈ. માણસ બહુ મીઠા, નિરુપદ્રવી. પરંતુ એ નોકરી પરથી આવતા હોય અને મારા ખુલ્લાં બારણાંમાંથી, મને અંદર ખુરશી પર બેઠેલો જૂએ અને અમારાં નયનો મળે, કે પોતાના ઘરમાં ન જતાં; સીધા મારા ઘરમાં ઘૂસી જાય. પછી કલાક બે કલાક ઇંદિરા ગાંધી અને મોરારજી દેસાઈના પોલિટિક્સની વાત ઉપાડે. અને બે કલાક પછી જમીને જાય. મારે ત્યાં મારો નોકર અંબુ રાંધતો. એમની બેબી બીચારી, બેચાર વાર બોલાવવા આવે. એમને પત્ની નહોતી. મા હતાં. ગુણવંતભાઈએ મારા પર મોટામાં મોટો ઉપકાર કર્યો હોય તો એ કે, એમને લીધે હું પોલિટિક્સને ધીક્કારતો થઈ ગયો. આમ, જીવનના કેટલાય કલાકો નિર્થક ચર્ચાઓમાંથી બચી ગયા, જે મેં ટેનિસ રમવામાં વાપર્યાં. જો ગુણવંતભાઈ આવતા હોય અને એમને પહેલાં જો હું જોઈ જઉં, તો હાથમાં ન્યુઝ પેપર લઈને, ખોલીને, તેમાં મોં છુપાવી દઉં અને અંદરથી જોઉં તો ગુણવંતભાઈ મારા ઘર તરફ પાસે આવી, ઘર તરફ જોઈ સ્કેજ ઊભા રહે અને મારા તરફથી કાંઈ રિસ્પોન્સ ન મળતા ચાલ્યા જાય. પણ આ કાંઈ ઝાઝું ન ચાલ્યું. ગુણવંતભાઈને મારી વિકનેસ ખબર હતી. બપોરે હું નોકરી પર જાઉં, ત્યારે એક ફૂતરું ઓટલા પર ચઢી આવે અને ઓટલા પર જ સૂઈ જાય. સાંજે આવું તો એ ફૂતરાને પણ માનથી નીચે ઉતરવાનું કહેતો. ગુણવંતભાઈએ મને તેમ કરતાં જોયો હતો. હવે હું મારા પેપરમાંથી માથું ન કાઢું તો ય, ગુણવંતભાઈ સીધા મારા ઘરમાં ઘસી આવે.

‘તમારાં ઇંદિરાજી, હવે કાકાને જંપવા દે તો સારું’થી ચાલુ કરી દે. ગુણવંતભાઈ મોરારજીની નાતના હતા. નસીબ જોગે હું ઇંદિરા ગાંધીની નાતનો નહોતો. નહીં તો અમારા મતભેદ રાજકીય બનવાને બદલે સામાજિક બનત. ગુણવંતભાઈ ઘરમાં ભલે ઘસી આવે; પરંતુ એમના તરફ ન જોઉં. એમને અવગણું. તોયે એમનું બોલવાનું ચાલુ રાખે. મારી ધીરજની પરીક્ષા કરે. કલાક અડધા કલાકે હું બોલું કે, ‘ઓહ, તમે આવ્યા છો?’ ઘણી વખતે હું કહું કે, ‘ગુણવંતભાઈ, તમારું ઘર બાજુમાં છે. અહીં નથી.’ આ રોજની રામાયણ થઈ ગઈ. કારણ એક જ હતું કે, અમારા બન્નેના ઘરમાં ‘સ્ત્રી’ નહોતી. એમનાં મા હતાં. પણ મા સ્ત્રી ન ગણાય.

મારા ઘરની બરાબર સામે ગોવિંદભાઈ કોંટ્રાક્ટર રહે. અને ગોવિંદભાઈને મારી દશા પર હસવું આવતું. એ મારો અને ગુણવંતભાઈનો ખેલ જુએ. મારી મશ્કરી કરે, ‘જાની, ગુણવંતભાઈ આવતા દેખાય છે. પેપર વાંચવા માંડો.’ હવે ઘણી વખતે ગુણવંતભાઈની સાથે સાથે ગોવિંદભાઈ પણ ઘરમાં ઘૂસી આવે. ગોવિંદભાઈને ‘દેશ’ના પોલિટિક્સ કરતાં ‘કંપની’ના પોલિટિક્સમાં રસ. ‘કેમ જાની, તમારી લેબમાં તમારા બોસ, ભટ્ટ સાહેબ શું કરે છે? સાંભળ્યું છે કે કંપની તેમને અમેરિકા મોકલવાની છે?’ એ એમની વાત પૂરી કરે તે પહેલાં ગુણવંતભાઈ બોલે કે, ‘ભટ્ટને મારો ગોલી, મોરારજીકાકા વડાપ્રધાન બનવા જોઈએ.’ આમાં એક ખાનગી વાત એ હતી કે ગોવિંદભાઈને પીવાની આદત હતી. ગુણવંતભાઈને અને મને એ સમજાતું નહોતું કે નાનકડી ‘અતુલ કૉલોનીમાં એમને દારુ ક્યાંથી મળતો હશે!’ જે હોય તે; પણ ગોવિંદભાઈ કાયમ ‘રાજાપાઠ’માં આવી જાય. એટલે ગુણવંતભાઈ એમની સાથે કદી દલીલ ન કરે. તેમાં રાતે તો હું પણ તેમને છંછેડતો નહીં. ગોવિંદભાઈ, પોતાની પત્ની સાથે, આ પીવાની ટેવને કારણે કાયમ ઝઘડતા હોય અને ઘણી વખતે એ ઝઘડી, ઘર છોડીને નીકળી જતા અને સીધા આવતા મારે ત્યાં. એમની હાલત, એટલી ખરાબ હોય કે સીધું ચલાય પણ નહીં. એ હાલતમાં ચાર કદમ દૂર મારું ઘર નજીક પડતું. સીધા મારા ઘરમાં ઘૂસી આવતા. જેવા ગોવિંદભાઈ મારા ઘરમાં આવે કે ગુણવંતભાઈ પણ ખેલ જોવા પાછળ આવી ચઢે. હવે માણસને જો ચઢી હોય તો ક્યાં તો તે હસે અથવા તો રડે. જો હસે તો ગાયનો ગાવા બેસી જાય અને જો રડે તો તે ફિલોસોફર બની જાય, પોતાની જાતને ઘિસ્કારે, પત્નીને ઘિસ્કારે. તે કાળે સામે જે કોઈ બેઠું હોય તો તે એનો મિત્ર બની જાય. તો તેને પોતે ‘હવેથી નહીં પીએ’ એવું વચન આપે. કહેવાય છે કે પીધેલો માણસ હંમેશાં સાચું જ બોલે. જે દિલમાં હોય તે તેની જીભ પર આવી જ જાય.

તેમ છતાં ગોવિંદભાઈના વચનનું, નશો ઉતરતામાં, બાષ્પીભવન થઈ જતું.

અમારો આ શિરસ્તો ચાર વરસ સુધી ચાલ્યો. આ બધાંનું કારણ સ્ત્રી હતી. ગુણવંતભાઈને સ્ત્રી નહોતી, એટલે સમય મારે ત્યાં ગાળતા. ગોવિંદભાઈને ત્યાં સ્ત્રી હતી, તેથી તે સમય મારે ઘેર ગાળતા હતા અને મારા ઘરમાં સ્ત્રી નહોતી એટલે આ બંધુઓ સાથે હું સમય ગાળતો. પાડોશીની વાત જવા દો. પરમાત્માને ભૂલી જાવ. ધ્યાનથી વિચારશો તો લાગશે કે જગત આખાનું નિયંત્રણ સ્ત્રી કરે છે.

લંડનસ્થિત વિપુલ કલ્યાણી તે કાળે લંડનથી ‘ઓપિનિયન’ નામનું ગુજરાતી માસિક પ્રકાશિત કરતા. તે ‘ઓપિનિયન’ના 5મી એપ્રિલ, 2008ના અંકમાં છપાયેલો આ લેખ, સ્વર્ગસ્થ હરનિશ જાનીના અને વિપુલ કલ્યાણીના

સૌજન્યથીઉ.મ..

(2009માં પ્રકાશિત થયેલા એમના બીજા હાસ્ય વાર્તાસંગ્રહ ‘સુશીલા’માં આ જ લેખ, ‘મેરે સામનેવાલી ખીડકી મેં..’ શીર્ષક હેઠળ છપાયો છે. ..ઉ.મ..) લેખક હવે સદેહે આપણી વચ્ચે નથી; પણ તેઓ વિપુલ હાસ્યસાહિત્ય સર્જી ગુજરાતી હાસ્યજગતને સમૃદ્ધ કરી ગયા છે.

હાલ સમ્પર્ક : હંસા જાની - 4 Pleasant Drive, YARDVILLE, NJ 08620, U.S.A.

અને છેલ્લી વાત :

એમનો પહેલો હાસ્યવાર્તા સંગ્રહ, ‘સુધન’, હવે ‘ઈ.બુક’ સ્વરૂપે, તમે મફત ડાઉનલોડ કરી તેમનું નિર્મળ હાસ્ય માણી શકો છો. તે માટે નીચેની લીંક પર ક્લિક કરી ડાઉનલોડ કરો :

<https://www.gujaratilexicon.com/ebooks/humour/sudhan/>

◆◆◆

સૌજન્ય : ‘સન્ડે ઈ.મહેફીલ’ – વર્ષ: સોળમું – અંક: 464 – October 25, 2020

સૂચના

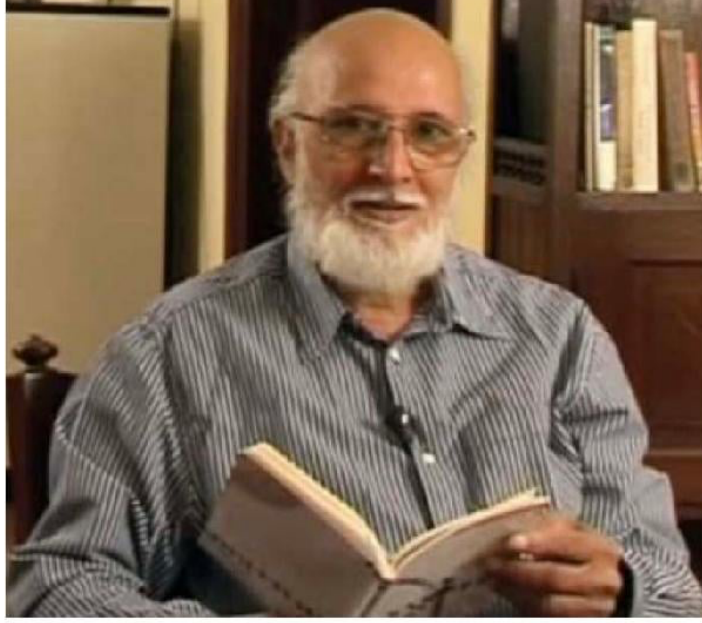
સાતમી નવેમ્બરના આપણા કાર્યક્રમમાં જાણીતા સાહિત્યકાર અને ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ’ના સાંપ્રત પ્રમુખ ડૉ. સિતાંશુ યશશંકર આપણા અતિથિ વક્તા છે તે તમને દરેકને વિદિત છે. તે સંબંધક પત્રિકા આ પછીને પાને મૂકી છે.

તે જ અવસરે, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના આગામી પ્રમુખ [2021-2023] પ્રકાશભાઈ ન. શાહ પણ આપણી સાથે જોડાશે અને અતિથિ વક્તા પછી અવસરનું સમાપન કરશે.

પ્રકાશભાઈ આપણી અકાદમીના માનદ્ અધ્યેતા પણ છે, તેનું આપણને ગૌરવ છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી, લંડન, યુ.કે.

યોજ છે

ડૉ. સિતાંશુ યશચન્દ્ર

વ્યાખ્યાન આપશે

‘નોળવેલની મહેક : પરિષદમાં તેમ જ સાહિત્યમાં’

શનિવાર, તારીખ 07 નવેમ્બર 2020

સમય : 14:00 GMT : 19.30 IST

ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યના અગ્રગણ્ય કવિ, નાટ્યકાર, વિવેચક, સંપાદક, અધ્યાપક,
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સાંપ્રત પ્રમખ તેમ જ ‘ફાર્બસ ગુજરાતી સભા’ સંચાલિત “ગુજરાતી સભા ત્રૈમાસિક”ના સંપાદક.
‘પદ્મશ્રી’ સન્માનથી નવાજેશ.

કોમ્પ્યુટર કે લેપટોપથી આપેલી લિન્ક પર ક્લિક કરીને Google Meetમાં સીધો પ્રવેશ મેળવી શકાશે, પરંતુ આઈપેડ કે મોબાઈલ ફોન જેવાં નાનાં સાધનો પર અગાઉથી Google Meet એપ ઇન્સ્ટોલ કરવાની ભલામણ કરીએ છીએ.

Link: <https://meet.google.com/wqe-krqt-uhp>

વાચકજૂથના સભ્યોને તેમ જ મહેમાન મિત્રોને પણ એમના કોમ્પ્યુટર કે આઈપેડ જેવાં સાધનોમાં અનુકૂળ હોય તો Google Meet ઇન્સ્ટોલ કરવાનું સૂચવીએ. અન્યથા અહીં આપેલી લિન્ક પર ક્લિક કરવાથી Google Meet તમને દાખલ પણ કરશે. આમ વગર ખાતાએ તમે આ બેઠકમાં પ્રવેશી શકશો. શુભ કામનાઓ. પધારો. સ્વાગત હો.

ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી
Gujarati Literary Academy

વાર્તા-વર્તુળ

પ્રિય આત્મન,
આપ સહુને,

દીપોત્સવીની શુભકામનાઓ અને નૂતનવર્ષાભિનંદન

વૈશ્વિક કોરોના વાયરસ મહામારી સામે ટક્કર આપવામાં આપણું સાથે બેસી વાતો કરવાનું ભલે બહુ જ અઘરું બની ગયું હોય પણ ઓનલાઇન મળવું એકદમ હાથવગું છે.

એટલે વિક્રમ સંવત ૨૦૭૭ના આરંભે, 'વાર્તા વર્તુળ'ની બેઠકમાં, આપણા અગ્રણી સાહિત્યકાર શ્રી વલ્લભ નાંઢાની નવી નવલકથા 'ગુલામ'ની અનાવરણ વિધિ ગુગલ મીટ દ્વારા આયોજિત કરી છે.

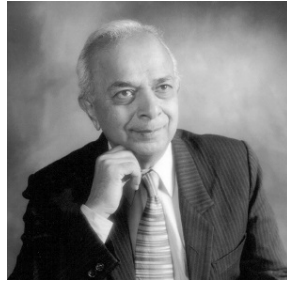
આ અવસરે એમની સર્જન પ્રક્રિયા અને નવલકથા સમજવાનું ચર્ચવાનું ધાર્યું છે.

સમગ્ર ઉપક્રમ ઓનલાઇન રહેશે.

Link: <https://meet.google.com/jum-goeh-mwg>

તારીખ: શનિવાર, ૨૧ નવેમ્બર ૨૦૨૦

બપોરે-૨.૦૦ કલાકે

કાર્યક્રમ

પરિચય અને અનાવરણ :	શ્રી વિપુલ કલ્યાણી
સર્જન કેફિયત:	શ્રી વલ્લભ નાંઢા
પ્રતિભાવ:	શ્રી મહેન્દ્ર દેસાઈ
સમાપન અને આભાર:	શ્રી પંચમ શુક્લ
તકનિકી સહાય:	શ્રી નીરજ શાહ

આપના સહયોગ થકી જ આપણે કાર્યક્રમ સરસ રીતે માણી શકીશું માટે અચૂક હાજર થવા હૃદયપૂર્વક વિનંતિ.

- ભદ્રા વડગામા (સંયોજક)

- અનિલ વ્યાસ (સંચાલક)